

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.5>

А. М. Новицький, доктор юридичних наук, професор,
заступник директора Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України

Н. Б. Новицька, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, професор кафедри
приватного права Державного податкового університету

Д. В. Приймаченко, доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукові роботи Університету митної справи та фінансів

ПІЛЬГОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Стаття присвячена проблемам пільгового оподаткування малого бізнесу як інструменту забезпечення національної безпеки та оборони. Війна яка триває в Україні стала причиною великої економічної кризи в державі. Значна кількість платників податків змушені були припинити чи призупинити свою діяльність. Тому виникла необхідність втручання державних інституцій щодо підтримки малого бізнесу, чи створення умов для виходу із кризи.

У статті виокремлено найбільш значущі проблеми для ведення належного підприємництва спричинені військовими діями: реальна небезпека життя та здоров'ю самих підприємців чи членів їх сімей; фізичне знищення виробничих потужностей; проблеми з енергопостачанням спричинили зупинення роботи чи перебої в роботі; недостатня кількість кваліфікованих працівників, що зумовлено як міграційними процесами – переїзд в інші регіони, чи призовом в збройні сили України; зменшення кількості споживачів товарів та послуг, що надавались суб'єктами малого бізнесу. Зазначено, що це лише частина чинників, які спровокували значну економічну кризу в державі в тому числі в сегменті малого підприємництва.

Розглянуто правові інструменти, за допомогою яких вдалося частково знизити напругу та фактично стимулювати малий бізнес, надаючи як адміністративно-податкові пільги так і фінансові допомоги. Прийняття нормативних актів, які спростили умови ведення податкових правовідносин між платниками податків та контролюючими органами створили необхідні умови для хоча б часткового задоволення невідкладних потреб малого підприємництва в складний період перших місяців війни.

Констатовано, що одним із головних завдань для відбудови держави у післявоєнний час стане не тільки фізична відбудова міст, сіл, інфраструктури та економіки. Одним із основних завдань буде створення належного середовища для розвитку малого підприємництва, умов, які б сприяли не тільки формуванню активів а й забезпечували розвиток інфраструктури, відновлення виробничих потужностей, створення робочих місць, забезпечення соціальних потреб суспільства.

Ключові слова: фінансовий контроль, фінансова криза, фінансово-правове регулювання видатків бюджету, національна безпека та оборона, податкова політика, державна підтримка бізнесу, мале підприємництво.

A. M. Novytskiy, N. B. Novytska, D. V. Pryimachenko. Preferred small business taxation as a tool for ensuring national security and defense

The article is devoted to the problems of preferential taxation of small businesses as a tool for ensuring national security and defense. The ongoing war in Ukraine has caused a major economic crisis in the country. A significant number of taxpayers were forced to stop or suspend their activities. Therefore, there was a need for the intervention of state institutions to support small businesses, or to create conditions for exiting the crisis.

The article singles out the most significant problems for running a proper business caused by military actions: real danger to the life and health of the entrepreneurs themselves or their family members; physical destruction of production facilities; problems with power supply caused work stoppages or work interruptions; insufficient number of qualified workers, which is due to migration processes – moving to other regions, or enlistment in the armed forces of Ukraine; decrease in the number of consumers of goods and services provided by small business entities. It is noted that this is only part of the factors that provoked a significant economic crisis in the state, including in the segment of small business.

Legal instruments were considered, with the help of which it was possible to partially reduce the tension and actually stimulate small business, providing both administrative and tax benefits and financial assistance. The adoption of normative acts that simplified the conditions for conducting tax relations between taxpayers and controlling bodies created the necessary conditions for at least partial satisfaction of the urgent needs of small businesses in the difficult period of the first months of the war.

It was established that one of the main tasks for the reconstruction of the state in the post-war period will be not only the physical reconstruction of cities, villages, infrastructure and economy. One of the main tasks will be the creation of an appropriate environment for the development of small entrepreneurship, conditions that would contribute not only to the formation of assets, but also to ensure the development of infrastructure, the restoration of production capacities, the creation of jobs, and the provision of social needs of society.

Key words: financial control, financial crisis, financial and legal regulation of budget expenditures, national security and defense, tax policy, state business support, small entrepreneurship.

© А. М. Новицький, Н. Б. Новицька, Д. В. Приймаченко, 2024

Постановка проблеми. Будучи впевненим перемозі українського народу в війні, яка показала істинне ество кожного, як громадян нашої держави, так і наших «сусідів». Показала імперські наміри захопити все те краще, що українці побудували за роки незалежності. Але ми вже стали інші, ми зрозуміли ціну свободи, ми зрозуміли людські цінності. І це потрібно боронити на всіх фронтах: воєнних, економічних, наукових.

Війна яка триває в Україні стала причиною великої економічної кризи в державі. Значна кількість платників податків змушені були припинити чи призупинити свою діяльність. Тому виникла необхідність втручання державних інституцій щодо підтримки малого бізнесу, чи створення умов для виходу із кризи. Розглянемо причини, які вплинули на зниження підприємницької активності більш детально.

Військові дії спричинили багато проблем для ведення належного підприємництва. Серед них можна виокремити найбільш значущі:

- реальна небезпека життю та здоров'ю самих підприємців чи членів їх сімей. Велика кількість підприємців були змушені виїхати із зон ведення військових дій через постійні обстріли, воєнні дії. Частина суб'єктів підприємницької діяльності виїхали в інші регіони держави а частина виїхали за межі держави.

- фізичне знищення виробничих потужностей. Значна кількість виробничих потужностей а саме цехи, обладнання, магазини, об'єкти громадського харчування, послуг тощо зазнали шкоди, були зруйновані, розграбовані тощо.

- проблеми з енергопостачанням спричинили зупинення роботи чи перебої в роботі.

- недостатня кількість кваліфікованих працівників, що зумовлено як міграційними процесами – переїзд в інші регіони, чи призивом в збройні сили України.

- зменшення кількості споживачів товарів та послуг, що надавались суб'єктами малого бізнесу.

Це лише частина чинників, які спровокували значну економічну кризу в державі в тому числі в сегменті малого підприємництва.

Втрата людського потенціалу досить негативно впливає на всі сфери суспільного життя, цей потенціал неможливо швидко відновити. Найкращі, гинуть на фронті, захищаючи державу. Гинуть якраз ті, хто в мирний час створював додану вартість, сплачував податки – це економічно найбільш активна частина населення.

За різними оцінками за період воєнних дій із України виїхало від 7 до 12 мільйонів громадян держави. Певна частина із них акліматизується в нових умовах і не повернеться назад щоб підняти розорену військовою економіку держави. А серед цієї категорії осіб велика частина дітей – людського потенціалу близького майбутнього. Крім того значна кількість громадян отримали поранення, та не зможуть в майбутньому повернутись до роботи.

В державі порушені економічні відносини, порушені напрацьовані роками бази постачальників а споживачів, виникли значні труднощі в логістичному забезпеченні, неможливо отримувати сировину та постачати товари на тимчасово окуповані території. Енергетична система держави працює в критичному режимі, час від часу виникають проблеми з перевантаженням мереж або пошкодженням об'єктів енергетичної інфраструктури, сільське господарство сильно постраждало внаслідок втрати значної кількості земель через їх захоплення чи мінування, ми втратили ціле Каховське водосховище.

Ці та інші негативні чинники спонукали до необхідності захисту економіки держави. Саме через формування нових правових норм, які стали найбільш дієвими у перший рік війни вдалося частково знизити негативні прояви в сфері малого бізнесу, захистити підприємців у важкий час та сформувані нові правила взаємодії малого бізнесу та держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даному питанню було присвячені праці Бригінця О. О., Буй Т. Г., Нижник Н. Р., Кучерявенка М. П.

Метою статті є розгляд правових інструментів, за допомогою яких вдалося частково знизити напругу та фактично стимулювати малий бізнес, надаючи як адміністративно-податкові пільги так і фінансові допомоги.

Результати дослідження. Після початку повномасштабної війни у лютому 2022 року в державі необхідно було приймати швидкі кроки щодо врегулювання ряду питань, які потребували додаткового правового забезпечення. Перш за все необхідно зазначити прийняття Закону України від 03.03.2022 № 2118-IX, «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану»; Закону України від 15.03.2022 № 2120-IX, «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»; Закону України від 24.03.2022 № 2142-IX, «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану».

Зазначеними нормативними актами було внесено зміни до Податкового кодексу щодо питань адміністрування податків, надання додаткових преференцій платникам податків, що здійснювали свою діяльність за спрощеною системою оподаткування, був встановлений мораторій на перевірки тощо. Прийняття зазначених нормативних актів сприяли зниженню соціальної напруги, недопущення притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства платників податків, які не змогли виконати свої податкові зобов'язання через війну.

Прийняття нормативних актів, які спростили умови ведення податкових правовідносин між платниками податків та контролюючими органами створили необхідні умови для хоча б часткового задоволення невідкладних потреб малого підприємництва в складний період перших місяців війни.

Післявоєнний стан мабуть є найскладнішим етапом. Крім фінансових, економічних проблем, проблем людського капіталу нагальними стануть питання моральності, питання взаємодії, питання правди. Перші дні війни показали згуртованість багатьох, волонтерський рух, донати багатьох забезпечили нам можливість вистояти і навіть відкинути ворога. Але ми зустрілись і з іншими реаліями сучасності – зловживання, розкрадання, формування статків на війні. До речі, одним із інструментів зловживань стали надання податкових пільг при ввезенні автотранспорту, при ввезенні гуманітарної допомоги. Прийняття необхідних нормативних документів щодо правового регулювання податкових та митних платежів, які були прийняті у перші дні війни дали можливість уникнути економічної та гуманітарної катастрофи. Але це стало і елементом зловживань, наприклад, коли почали ввозити авто преміум класу без оподаткування, чи товари першої необхідності декларувались як гуманітарна допомога постраждалим, а фактично товар реалізовувався через торгові мережі.

Для держави виникне величезна проблема фінансування соціальних проектів, пов'язаних із заявленими пільгами та гарантіями держави перед учасниками бойових дій, осіб постраждалих від воєнних дій. Внутрішньо переміщених осіб та інших категорій. Правильність застосування окремих фінансово-економічних інструментів стимулювання малого підприємництва повинні мати чітку та структуровану систему яка б унеможливила зловживання в зазначеній сфері. Так, окремі дослідники пропонують такі інструменти стимулювання як податкові пільги. Зокрема зазначаючи, що найбільш ефективним та простим для адміністрування є повне звільнення новостворених підприємств від сплати податків на термін від двох до п'яти років. Такий вид фінансової підтримки малого бізнесу на певний час допоможе підприємству досягти фінансової стійкості та самостійності [1]. Проте такий підхід має ризик зловживання. Коли через кожний період пільгового оподаткування буде створюватись новий платник податків – суб'єкт малого підприємництва, на якого буде переноситись основне податкове навантаження із діючих суб'єктів, або буде зареєстровано нового платника податків, через якого буде продовжено здійснення підприємницької діяльності. Тому застосовувати інструменти стимулювання малого підприємництва необхідно так. Щоб максимально мінімізувати ризики застосування схем ухилення від сплати податків чи здійснення інших економічних злочинів.

Одним із дієвих інструментів стимулювання малого підприємництва є фінансова державна підтримка. В той же час, як зазначає Б. І. Ковалюк, державна фінансова підтримка створення та розвитку малих підприємств ще недостатньо ефективна. Її вдосконалення вимагає вирішення трьох ключових проблем:

- створення розгалуженої мережі малих кооперативних банків, які спеціалізуються на кредитуванні малих підприємств;
- розширення бази кредитування малих підприємницьких структур та зниження процентних ставок за кредитами;
- активізація співпраці з іноземними фінансовими інститутами, що функціонують у сфері малого бізнесу [2].

Теоретики податкової науки, як економічної, так і правової говорять про механізм, як про сукупність органів, засобів і способів (методів, прийомів, технологій) взаємодії між підсистемами: керуючої та керованої [3]. М. П. Кучерявенко говорячи про податковий механізм наголошує на більшій значимості елементів податкового механізму й у більшій мірі отожднює його із загальною системою оподаткування, визначаючи такими елементами характеристику податків та наступну групу елементів – фактично систему адміністрування податків [4]. Т. Б. Гладченко говорячи про податковий механізм, говорить про нього як про складний та багатомірний процес, що включає різного роду елементи та взаємовпливи, як внутрішні, так і зовнішні. Вона розглядає його як систему засобів, методів, аспектів, інструментів, що застосовуються державою до платників податків з метою забезпечення стабільності фінансово-економічної ситуації в країні [5].

Дані визначення ґрунтувались на розумінні стабільності економічних відносин в державі. Ще з моменту прийняття податкового кодексу ми говорили про необхідність фіксації податкового законодавства та стабільного мораторію на внесення змін до податкового законодавства.

Післявоєнний стан економіки, фінансової системи держави, соціально-гуманітарної складової держави створюють умови за яких необхідно буде приймати податкові акти короткострокової дії спрямовані на врегулювання окремих питань щодо стимулювання, розвитку чи відбудови окремих регіонів, окремих галузей, окремих бюджетотворюючих суб'єктів.

Вже сьогодні активно працює державна програма «Є-відновлення» для відшкодування втраченого нерухомого майна, а на перспективу – і відшкодування за втрачене рухоме майно. Тому необхідно передбачити і можливість застосування податкових інструментів надання податкових пільг при імпортуванні будівельних матеріалів по програмах «Є-відновлення» та перспективних програмах відшкодування рухомого майна. Очевидним є те, що особам, що втратили автомобілі під час воєнної агресії, замість прямого відшкодування коштів, можуть запропонувати ввезення авто на митну територію України за нульовою ставкою.

Це приклади можливих короткострокових (разових) податкових преференцій для конкретних громадян, які можуть стати податковими регуляторами для забезпечення соціальних гарантій громадян та зниження конфліктних ситуацій в суспільстві та сформулюють дієву систему державного стимулювання малого бізнесу.

В той же час, необхідно працювати над довгостроковими податковими регуляторами, які б забезпечили не тільки вирішення короткострокових програм, а й забезпечили б нормальний розвиток всіх сфер суспільних відносин в майбутньому. До таких відносяться відтворення балансу людського потенціалу країни, повернення економічно спроможних та активних громадян держави, які є потенційними платниками податків, повернення дітей – які проживають та навчаються в іноземних школах, ВУЗах. Повернення школярів, студентів в Україну – це робота для викладачів, це функціонування освітніх закладів. А ми дуже зацікавлені в цьому.

Проблемним питанням залишиться і вплив міжнародних та іноземних інституцій на прийняття рішень в сфері податків. Ті макрофінансові вливання донорів в фінансову систему держави дають їм право і контролювати використання коштів. Тому слід очікувати і серйозних міжнародних аудитів в фінансовій сфері, які, очікувано, досить сильно вплинуть і на податкові правовідносини в цілому.

Політична ситуація, що склалась в світі не додає оптимізму в прогнозах щодо подальшої фінансової допомоги. Для України буде стояти надзвичайно складне завдання – як забезпечити наповнення бюджету для досягнення поставлених цілей. І це стане головним іспитом для податкової системи: як забезпечити повноту податкових надходжень при цьому забезпечивши соціальні гарантії.

Міністерство економіки спільно із Міністерством цифрової трансформації та Офісом з розвитку підприємництва та експорту розробили та оприлюднили проект Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року Метою даного документу визначено у вдосконаленні державної політики у сфері розвитку та підтримки малого та середнього підприємництва шляхом створення умов для сталого розвитку та цифрової трансформації, полегшення доступу до фінансування, підтримки зростання суб'єктів малого та середнього підприємництва на внутрішніх та зовнішніх ринках [6].

В зазначеному проекті Стратегії передбачається ряд заходів для Уряду, зокрема необхідно посилити підтримку та сприяння розвитку МСП у пріоритетних напрямках:

- посилити механізми фінансової підтримки: розширити доступ до фінансування за рахунок державних кредитів, грантів і субсидій. Впроваджувати варіанти фінансування під низькі відсотки та надавати кредитні гарантії, щоб заохотити банки до кредитування МСП. Цей підхід також має включати підтримку інноваційних моделей фінансування, таких як краудфандинг та венчурний капітал;

- посилити цифрову трансформацію: сприяти впровадженню цифрових технологій серед МСП шляхом навчання, надання ресурсів і фінансових стимулів. Це охоплює підтримку електронної комерції, цифрового маркетингу та використання цифрових інструментів для ведення бізнесу;

- збільшити індивідуальну підтримку для бізнесу, що постраждав від війни: створити спеціальні програми для МСП, які безпосередньо постраждали від війни, включно з грантами на відновлення, податковими пільгами та бізнес-консультаціями. Це також може охоплювати сприяння відновленню бізнесу в безпечніших регіонах;

- покращити регуляторне середовище: спростити регуляторні процедури та зменшити бюрократичні перепони, щоб полегшити роботу МСП;

- сприяти розвитку навичок та навчанню: вирішити проблему дефіциту навичок шляхом інвестування у розвиток робочої сили. Це передбачає професійне навчання, програми підвищення кваліфікації та партнерство з навчальними закладами для приведення навчальних програм у відповідність до потреб ринку;

- підтримувати експорт та інтернаціоналізацію: допомагати МСП у пошуку нових ринків збуту та участі в глобальних ланцюгах доданої вартості. Це може передбачати надання професійних послуг із розвитку, експортна фінансова підтримка, участь у торгових ярмарках та налагодження зв'язків з закордонними покупцями;

- заохочувати інновації та дослідження й розробки: стимулювати науково-дослідницьку діяльність серед МСП. Це може відбуватися за допомогою податкових пільг, інноваційних грантів, інноваційних ваучерів і підтримки співпраці між МСП та науково-дослідними установами;

- сприяння підприємництву та стартапам: створити сприятливе середовище для стартапів та підприємництва, включно з інкубаційними та акселераційними програмами, менторством і можливостями для мережування;

- сприяти доступу до глобальної допомоги та інвестицій: виступати в ролі посередника, щоб зв'язати МСП із міжнародними програмами допомоги та іноземними інвесторами. Надавати допомогу у виконанні критеріїв для отримання міжнародної допомоги та залучення прямих іноземних інвестицій. У тому числі надавати допомогу у впровадженні в діяльність МСП міжнародних принципів та стандартів відповідального ведення бізнесу та проведення процедури належної обачності;

- посилювати стійкість ланцюгів постачання: розробити програми, які допоможуть МСП диверсифікувати свої ланцюги постачання та зменшити залежність від одного джерела постачань. Це може передбачати створення локальних мереж та підтримку доступу до альтернативних постачальників;

- сприяти розвитку сталих та зелених практик: заохочувати МСП до впровадження сталих методів ведення бізнесу. Це може відбуватися шляхом стимулювання впровадження “зелених” технологій, допомоги у досягненні енергоефективності та підтримки циркулярної економіки;

– посилити тренінги з антикризового управління та стійкості: забезпечити МСП інструментами та навчанням для кращого управління кризами, включно з плануванням на випадок надзвичайних ситуацій, управлінням ризиками та підвищенням стійкості;

– підтримувати постійний діалог із сектором МСП: налагодити регулярні канали зв'язку з представниками МСП, щоб забезпечити відповідність державної політики їхнім потребам та викликам;

– планувати післявоєнну відбудову: залучати МСП до планування та реалізації зусиль з післявоєнної відбудови, забезпечуючи їхню роль у відновленні економіки [6].

Реалізація зазначеної Стратегії несе за собою необхідність розробки нових суспільних відносин, правил поведінки в зазначених відносинах та державні гарантії. Необхідно буде розробити та прийняти цілий ряд нормативних актів, якими буде встановлена процедура цифровізації відносин, фінансової підтримки малого підприємництва, державних гарантій для фінансових установ, що будуть займатись кредитуванням малого підприємництва, розробка за гарантування іноземним інвесторам тощо.

Висновки та перспективи. Таким чином можемо констатувати що одним із головних завдань для відбудови держави у післявоєнний час стане не тільки фізична відбудова міст, сіл, інфраструктури та економіки. Одним із основних завдань буде створення належного середовища для розвитку малого підприємництва, умов, які б сприяли не тільки формуванню активів а й забезпечували розвиток інфраструктури, відновлення виробничих потужностей, створення робочих місць, забезпечення соціальних потреб суспільства.

Список використаних джерел:

1. Буй Т. Г., Прімерова О. К., Податкове стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» // http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/45.pdf

2. Ковалюк Б.І. Фінансово-кредитні інструменти стимулювання розвитку малого підприємництва / Ефективна економіка № 9, 2014 // <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3344>

3. Нижник Н.Р. Про співвідношення категорії «прогрес» і «механізм» та їх використання в управлінській діяльності органів виконавчої влади / [Н.Р. Нижник, Г.І. Леліков, С.П. Мосов]. *Вісник державної служби України*. 2001. № 3. С. 80–87.

3. Податкове право України [Текст] : підручник / [О. О. Головашевич та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка, канд. юрид. наук, доц. Н. А. Маринів ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. фінанс. права. – Харків : Право, 2019. – 438 с.

5. Гладченко Т.Б. Поняття податкового механізму та його елементи / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016 № 21. – С. – 62–64.

6. Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=454b13bc-3503-4185-b59d-b60f6467748c&title=ProektStrategiiVidnovlennia-StalogoRozvitkuTaTsifrovoiTransformatsiiMalogoTaSerednogoPidprimnitstvaNaPeriodDo2027-Roku>